

SCIENTIFIC PAPERS
OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE
Series C
Faculty of Humanities
6 (2000)

LINDNEROVY SOCIÁLNĚ PSYCHOLOGICKÉ ÚVAHY

Bohuslav Šalanda

Filosofická fakulta Univerzity Karlovy
Fakulta humanitních studií Univerzity Pardubice

Musím přiznat, že jsem pedagogice a jejím dějinám dlouho nemohl přijít na chuť. Spíše mne zajímají dějiny vzdělanosti. Nadto považuji za pedagogický ideál situaci Edmonda Dantese v románu Alexandra Dumase Hrabě Monte Christo. Zde se podává příběh sotva gramotného mladého námořníka zavřeného do kamenných zdí ostrova If. Za patnáct let odtud vyjde člověk vzdělaný v matematice, fyzice, astronomii, vysokém finančnictví, v sedmi živých a třech mrtvých jazycích. Učitel abbé Faria Edmondu Dantesovi také prozradil, kde je ukrytý poklad. Není to snad efektivní vzdělávání?

Ale nyní vážně. Pedagog Gustav Adolf Lindner /1828 - 1887/ patří do galerie významných učitelů a badatelů, kteří zanechali výraznou stopu v dějinách vzdělávacích a osvětových snah. V různých příručkách lze nalézt jeho vysoké hodnocení. Tak například v díle Slované - s podtitulem Kulturní obraz slovanského světa - z roku 1929 filozof Josef Tvrđý pozitivně zhodnotil i herbartismus a potažmo Lindnera. Pedagoga Lindnera vyzvedl rovněž sborník Co daly naše země světu z roku 1940. Zde jej Josef Král zasadil do širšího kontextu, do dobových vědeckých a myšlenkových proudů. Když nepočítám menší časopisecké studie, po delší odmlce na řadu přichází publikace Ivo Tretery /1989/ o Herbartovi a jeho stoupencích. Zatím naposledy o Herbartovi a částečně i Lindnerovi pojednal filozof Josef Zmr /Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa. Herbartismus a česká filosofie, 1998/. Mám rovněž na zřeteli ten fakt, že Lindnera monograficky zpracoval historik pedagogiky Josef Cach /1990/.

Připouštím se, že herbartismus byl do určité míry reakcí na romantismus. V době, kdy významná část české společnosti přísahala na pravost rukopisných falz, se prosazuje kritická tendence ve vědě a zdůrazňuje význam filosofie. Hodí se dodat, že strukturalismus a sémiotika mají kořeny nejen v ruském formalismu a futurismu, nýbrž k tomu přistupují též kořeny české, respektive rakousko-německé, herbartovské. Z Herbartova vychází tehdy velmi vlivná estetika reprezentovaná hlavně Josefem Durdíkem, Otakarem Hostinským a Otakarem Zichem, o několik desetiletí později z něj čerpá i Jan Mukařovský. Herbartismus se snaží o novou syntézu principů exaktních věd, jejímž výsledkem má být filozofická metoda vztahů.

Rozkvět herbartismu lze zaznamenat v 60. - 80. letech 19. století, kdy dopředí vystupují osobnosti jako Josef Dastich, Josef Durdík i Gustav Adolf Lindner.

Mimo filozofických otázek věnují pozornost rovněž společenským vědám. Z jejich děl vyniká etika a estetika, psychologie a pedagogika. V případě Lindnera a Durdíka se pak herbartismus spojuje s evolučními myšlenkami a darwinismem. Oba studují přírodní vědy k pochopení obecných zákonitostí vývoje.

Lindner se pokouší rozvinout herbartovské učení o bytí dynamickým pojetím nejprve darwinovského, později haeckelovského evolucionismu. Vývoj jednotlivce chápe jako rekapitulaci vývoje druhu, pravý pojem a podstata vyvíjejícího se předmětu se postihuje souhrnem všech stupňů vývoje. V psychologii a pedagogice se blíží pozitivismu a těží rovněž z dědictví německé klasické filozofie /Kant, Schopenhauer/.

Málo se ví, že Lindner je průkopníkem v oblasti sociální psychologie. Tak Herbart byl první, kdo upozornil na potřebu, aby se psychologie neomezovala jen na jednotlivce a aby si všímala i duševních stavů společenských skupin. Zajímali ho také otázky společenských vztahů a postavení jedince uvnitř společnosti. Lindner pak navázal na ojedinělé názky Herbartovy a tzv. národovou psychologii /Völkerpsychologie/ Lazarusovou a Steinthalovou a vytvořil samostatnou vědní disciplínu - sociální psychologii.

Mimochodem u zrodu sociální psychologie stál i Moritz Lazarus /1824 - 1903/ v článku z roku 1851, nazvaném *Über den Begriff und die Möglichkeit einer Völkerpsychologie*. V rozšířené podobě článek vyšel o osm let později doplněn filologem Heymannem Steinthalem /1823 - 1899/ jako úvodní programová stať revue *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*. Oba tuto revui vydávali až do roku 1890. *Národovou psychologii* však nejvíce rozpracoval Wilhelm Wundt, jehož desetidílné spisy vycházely v letech 1910 - 1920 ve Stuttgartu a Lipsku.

Obvykle se národ definuje jako společenství lidí, kteří se narodili v určitém prostředí nebo k němu cítí zvláštní náklonnost, dále je spojuje stejný jazyk, společné historické povědomí, konečně pak přesvědčení, že k určitému národu patří a že jsou ochotni pro jeho existenci něco udělat. K těmto znakům se ještě přidával *národní duch* sumarizující určité psychické osobitosti toho či jiného národa. Přitom se běžně kladla otázka: *Jací jsme?*

Kolem poloviny 19. století se totiž začaly klást otázky ptající se po národním charakteru. Moderní národy v Evropě se snažily specifikovat vlastní národní společenství, které se mělo odrážet od společenství jiného. První obsáhlejší studii na toto téma je dílo českého filozofa, esteta a pedagoga Josefa Durdíka *Karakter* /1873/.

Ale vraťme se k Lindnerovi. Základní prací v oblasti sociální psychologie jsou jeho *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft*, publikované německy roku 1871 a přeložené do češtiny Josefem Králem roku 1929. V této rozsáhlé práci předjal některé problémy a pojmy, které se uplatnily později. Tak tu nalezneme výklad sociálně psychologického organismu pomocí biologických analogií před Spencerem, myšlenky o ideách - silách jako činitelích sociálního vývoje před Fuilléem a o jejich šíření jako interferenci vln před Tardem. Před hlavními spisy Spencerovými i před Tardem pěstoval Lindner sociálně psychologický směr v sociologii a etabloval sociální psychologii jako zvláštní vědní disciplínu. Opíral se přitom rovněž o evoluční teorie Darwinovy a Spencerovy.

Ačkoliv Lindner vychází ve své sociální psychologii i z tzv. národové psychologie, úvahy o etnické psychologii jsou tu jen sporadicky zastoupeny. Má to svůj důvod. Podle Lindnera předmětem sociálně psychologického výzkumu musí být nějaký přirozený, tj. nikoli uměle vytvořený společenský útvar. Tím je pro něj stát.

Stát je mnohem způsobilejším předobrazem než národ. Lindner tak dává přednost politické psychologii před etnickou.

Můžeme Lindnera pokládat za představitele politického myšlení a státovědy? Nápadný etatismus se vyskytuje již u Herbarta. /Patrný je tu vliv Platónův./ Avšak tento etatismus měl své meze: ve výchově chtěl Herbart úlohu státu maximálně omezit. Přejechy od psychologie individuální k sociální /popřípadě tzv. národové nebo politické/ spatřoval Herbart v řadě relací, v nichž se společnost jedinci nabízí /rodina, národ, jazyk, mravy a obyčeje apod./. Herbart v těchto vztazích udělil mimořádnou prostředkující roli jazyku jako spojovacímu článku myšlenek a přání rozličných individuí. Podobně uvažoval i Lindner.

Jinak Lindner vychází z tehdy frekventované pojmové výbavy, kterou uplatňoval Herbart a jeho stoupenci. V Herbartově škole byla také velká pozornost věnována apercepci. /U nás se apercepcí zabýval například František Drtina./ Dále tu nemožno chybět úvahy o představách a ideách.

Ve svém pojetí sociální psychologie Lindner počítal s kategorií společenské vědomí. K tomu vysvětlil: *Společenské vědomí zahrnuje ty stavy duševní, jež jsou členům společnosti společny pro jejich vzájemný styk.* /C.d., s. 62./ Je třeba se ptát: na jakou realitu je společenské vědomí vázáno. Lindner tuto otázku řeší tak, že podmětem či nositelem sociálního vědomí je společnost sama, tj. souhrn jejích členů, pokud tito členové participují na okruhu společných představ.

Za význačný rys společenského vědomí Lindner pokládá jeho veřejnost. Má-li se toto vědomí stát společným, musí být jednotlivcovy představy ostatním zřejmé. Vztah veřejného a soukromého vědomí je patrný v této Lindnerově tezi: *Jednotlivec neodlišuje svého soukromého vědomí od veřejného. Domnívá se, že má samostatné názory, zatímco přece se dívá na věci a poměry jen očima společnosti.* /C.d., s. 67./

V drobné práci *Über latente Vorstellungen* /1875/ Lindner uplatnil herbartovské pojetí vzájemného vztahu, vypracované v individuální psychologii. Tak jedinec je pro společnost utajenou /latentní/ silou, která se uvolňuje ve chvíli, kdy tento člověk vykoná něco natolik společensky významného, že *vystoupí nad práh společenského vlivu.* /C.d., s. 240./ Pokud existuje více jednotlivých výkonů, které si v daném ohledu činí stejný nárok a působí jako protivné síly, pak se navzájem *zabavují*, tj. účinky svého působení se navzájem ruší a snižují se v pouhou *snahu* dostat se dopředí./C.d., s. 240./

Pokud jde o představy, podobně jako ve společnosti jisté sociální proudy vynášejí různé jednotlivce nad práh společenské bezvýznamnosti, aby tito lidé vyslovili a uskutečnili to, co si myslí a chtějí ti, kdo stojí za nimi, tak i tlakem utajených představových sil vyzdvihují se jednotlivé představy nad práh vědomí, tj. *jsou přiváděny k tomu, aby se jejich pohyb, jenž byl tlakem zadržěn, rozvinul.* /C.d., s. 246./ Představy, které klesají opět pod práh vědomí, přecházejí do stavu latentního. A tak jako činnost *zabavené* síly dále trvá nezeslabena, tak ani představy v latentním stavu nejsou nečinné, nýbrž dále působí pod prahem vědomí.

V jiné práci se Lindner pokouší nalézt podmínky, na nichž závisí lidská blaženost. Psychologie se tak stává klíčem k sociologii, etice i záhadě štěstí. /Viz jeho práci o štěstí./ Lindner v ní také věnuje pozornost vztahu mezi charakterem a oportunitou. Vrcholem charakteru jsou podle něj zásady, oportunnost se řídí vždy okolnostmi, ne zásadami. Toto téma rozpracoval rovněž v článku *Nesnáze charakteru* /1880/.

V rámci jedné přednášky nelze postihnout bohatství myšlenek obsažených v Lindnerově fundamentální sociálně psychologické práci. Některé myšlenky znějí až překvapivě aktuálně, lze je plně akceptovat. Ve zmíněné práci Lindner soustředil mnoho postřehů o vzniku jazyka, řečové aktivitě a komunikaci, jakož i o antropogeografii a veřejné paměti.

Jako příklad uveďme jeden Lindnerův dosti praktický poznatek vztahující se k neverbální komunikaci: *Přijde-li cestující do cizí země, jejíž řeč je mu zcela nesrozumitelná, postřehne přece ze slohu budov, z plánu a čistoty měst a ze všech jevů veřejnosti velmi brzy, jaký duch v oné zemi panuje.* /C.d., s. 66 - v poznámce./

Zajímavý je rovněž sociálně psychologický poznatek k šíření a osvojování idejí, popřípadě k zesílení idejí autoritou. Tak Lindner napsal: *Tím, že se dav, byť i jen mlčky, přiznává k jisté ideji ve společnosti, zvyšuje její osvojující moc. Zvyšuje ji ještě více, zastává-li ji v lidových schůzích, spolcích, společných průvodech a slavnostech, odznamenáních, novinách a jiných veřejných projevech nebo dokonce zajišťuje-li jí stálou vládu v trvalých veřejných pomnících, stavbách, nadacích nebo jinakých zařízeních.* /C.d., s. 95 - 96./

Na závěr lze konstatovat, že Lindner se ve své gruntovní práci pokusil pomocí psychologie dobrat zákonů, kterými se řídí lidská společnost. Zároveň výstižně pojednal o statutu sociální psychologie a její interdisciplinarity. Postihl také její vztahy k příbuzným disciplínám: sociologii, antropologii, etnologii, pedagogice a státovědě či politologii, resp. politické vědě.

U Lindnera zatím nezaznělo hledání smyslu národních dějin, smyslu existence a budoucnosti národa. Zatím se neprojevila koncepce národnostní a české otázky, ani národního charakteru. Nebyl položen hlavní akcent na tzv. národovou psychologii. Tyto úvahy začaly jen několik let po Lindnerově smrti.

Pro současnou vědu přináší Lindner mnoho podnětů. Třebas můžeme sledovat dobovou podmíněnost a limity poznání. Bez zajímavosti nezůstává ani Lindnerova etnická příslušnost a jeho vztahy k jiným etnikům. Kdo se chce zabývat teorií a dějiny vědy 19. století, mnohostranná Lindnerova osobnost poskytuje vhodné východisko.

Literatura:

Cach, J.: Gustav Adolf Lindner. Život a dílo zakladatele pedagogiky. Praha, Univerzita Karlova 1990.

Co daly naše země Evropě a lidstvu. Obrozený národ a jeho země na fóru evropském a světovém. Red. V. Mathesius. Praha, Evropský literární klub 1940.

Lindner, G. A.: Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy. Přel. a úvod. studii napsal J. Král. Praha, Nákladem České akademie věd a umění 1929.

Lindner, G. A.: Drobné články paedagogické a psychologické. Velké Meziříčí, Nákl. vlastním 1885.

Slované. Kulturní obraz slovanského světa, III. díl. Praha, Vesmír 1929.

Tretera, I.: J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě. Praha, Univerzita Karlova 1989.

Zumr, J.: Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa. Herbartismus a česká filosofie. Praha, Filosofia 1998.